

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МЕДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

PECULIARITIES OF UKRAINIAN MEDICAL TERMINOLOGY

Самойленко О.В.,

orcid.org/0000-0001-5040-874X

кандидат філологічних наук,

завідувачка кафедри мовних та гуманітарних дисциплін № 1

Донецького національного медичного університету

Статтю присвячено деяким закономірностям української медичної термінології, які пов'язані зі словотвором. У статті розглядаються особливості різних засобів словотвору: як префіксально-суфіксального, так і слово- / осново- складання. Багато уваги приділено квазікомпозиції, як одному з найпродуктивніших способів збагачення термінологічного словника. Під квазікомпозиціями розуміємо складні слова, які утворилися не на основі вже функціонуючих у мові та мовленні речень та словосполучень, а за аналогією до вже існуючих слів, за аналогією до продуктивних словотвірних моделей. До цієї групи слів уналежнюємо як запозичені лексеми, так і слова, утворені шляхом афіксоїдації. Афіксоїд визначають як «компонент складного або складноскороченого слова, що повторюється з одним і тим самим значенням у складі низки слів та наближається своєю словотвірною функцією (здатність утворювати нові слова з одним і тим компонентом) до афікса – суфікса (для прикінцевих компонентів складних утворень) або префікса (для перших компонентів)». Отже, афіксоїди – це мовні одиниці перехідного типу, у яких спостерігаються ознаки як коренів, так і словотвірних афіксальних формантів. Медична термінологія є дуже багатою на одиниці такого типу, бо базою для неї виступають одиниці греко-латинського походження, які, з одного боку мають обмежену сферу використання, а з іншого – використовуються у великій кількості термінів. Саме їх висока частота використання та наявність конкретного семантичного значення є основними причинами віділення подібних одиниць в окрему групу словотвірних конструктів.

Називають наступні основні ознаки афіксоїдів: 1) вони виступають структурними компонентами лише підрядних складних слів; 2) такі словотвірні конструкти можуть стояти у препозиції, постпозиції та у середині слова; 3) афіксоїди – це усічені або кореневі частини російських слів; 4) такі конструкти виконують словотвірну, а не словозмінну функцію.

Окрім власне афіксоїдації, особливістю медичних термінів можна назвати часту синонімію словотвірних конструктів як греко-латинського, так і українського походження.

Ключові слова: осново-складання, квазікомполіт, афіксоїдація, суфікс, префікс, суфіксоїд, префіксоїд, синонімія.

The article is devoted to the special features of the Ukrainian medical terminology connected with word-building. The article has analyzed peculiarities of different ways of word-building: both prefixal-suffixal and compounding. A lot of attention is paid to quasi-composition, as one of the most productive methods of enriching terminological vocabulary. The quasi-composites are compound words, which were not built on the basis of the corresponding sentences and word-combinations, but by analogy to existing words, according to productive patterns. Borrowed words and words with affixoids belong to this group of words. Affixoids are defined as the "components of a compound or abbreviated words, which can be repeated with the same meaning in a row of words and it's very close to a suffix in performing of an independent function (components in post-position); prefix (for the component in pre-position)". So, affixoids are language units of the intermediate type, which have the signs of roots, as well as the features of affixal formants. Medical terminology is very rich in word-building formants of this type, because the base for it are units of Greek-Latin origin, which on one hand, have the limited sphere of usage, and on the other hand, they are used in a great number of terms. The very frequency is the frequency of recognition and the manifestation of a particular semantic meaning is the main reasons for the identification of the same number of words in the group of word constructions.

There are the following signs of affixoids: 1) they can be the structural components of only complex words; 2) such words and phrases can be situated in the preposition, postposition and in the middle of the word; 3) affixoids are roots of Ukrainian words; 4) these elements fulfill word-building function, not word-changing one.

Except affixoidation, the peculiarity of medical terminology is the usage synonymic word constructions in Greek-Latin, as well as in Ukrainian.

Key words: compounding, quasicomposite, affixoids, suffixoids, prefixoids, suffix, prefix, synonymy.

Постановка проблеми. Термінологічна база різних наук розширюється кожного дня, що вимагає поглиблених досліджень з особливостей словотвору, бо творення нових слів дуже часто відбувається не на базі нового лексичного матеріалу, а із залученням вже розповсюджених конструктів, як поєднуються у терміни

за моделями, які активно функціонують у мов та мовленні. Іншомовна природа словотвірних конструктів часто призводить до афіксоїдації певних елементів, розвитку функціональної синонімії та семантичної багатозначності, що й основними особливостями українських медичних термінів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наприкінці ХХ-початку ХХІст. українська медична досить часто ставала предметом лінгвістичних розвідок, чому сприяло не тільки підвищення інтересу до української мови в цілому, але й зокрема функціонування видання «Українська термінологія та сучасність», де розглядаються термінологічні питання як з синхронічного, так і з діяхронічного погляду. Т. Лепеха займається проблемами медично-судової термінології, В. Лисенко вивчає анатомічну номенклатуру, Н. Місяць та В. Білоус – офтальмологічні терміни. Багато досліджень присвячено унормуванню існуючих термінів. Але певні питання словотвору, пов'язані з конструктами грецького та латинського походження ще лишаються причиною лінгвістичних дискусій.

Постановка завдання. Метою роботи стало визначення певних особливостей творення українських медичних термінів, які найчастіше обумовлені провідною роллю інтернаціональних словотвірних формантів греко-латинського походження у формуванні медичної терміносистеми.

Виклад основного матеріалу. Суфіксальний спосіб є дуже продуктивним у творенні медичних термінів, наприклад, зі значенням «запальне захворювання»: *цистит, блефарит, гастрит, нефрит, артрит, періхондрит*. Суфікс –ит походить від латинського суфіксу –itis. Особливістю його функціонування в українській мові є його інваріативність: зустрічається варіант –іт: *менінгіт, фарінгіт, бронхіт, ларінгіт, риніт, енцефаліт*.

Давній словотворчий формант **су-**, котрий позначає суміжність, у більшості випадків став частиною кореня внаслідок спрощення основи: *суглоб, судина, сукровиця, судома, супінатор, супровідний*. На наш погляд, на прикладі вищенаведених термінів можна зробити висновок з латинським префіксом *суп-/сут-*, які характеризуються значенням «спільний», «сумісний», «разом»: симбіоз, синдактілія, синхондроз, незважаючи на те, що дослідники пишуть про спільнослов'янське походження цього словотвірного конструкта.

Ще однією особливістю української медичної термінології є наявність термінів іншомовного походження та їх українізованих кальок: *інтерлобулярний – міждольковий, антитоксин – протитрута*. Варто зазначити, що на сучасному етапі переважно використовуються форми з префіксом **проти-**, котрий став вживатися також з основами іншомовного походження: *антитіло – протитіло, антивірусний – противірусний, антиотрута – протитрута* тощо. Зазначені префікси також достатньою мірою вживаються для ство-

рення термінів-прикметників, похідних від іменників з цим префіксом, на позначення невідповідності чомусь через відсутність чогось: *антивірусний (противірусний), антигігієнічний (протигігієнічний), антибактеріальний, антиспазматичний (антиспазматичний), антибіотичний, антигемофільний, антитоксичний, антипіретичний, протизапальний, протизаплідний, протиерозійний, протитуберкульозний, противірусний тощо*.

Префіксоїд **гіпо-** у медичній термінології є багатозначним та вживається у таких значеннях: а) розташування нижче або під тим, що названо у другому словотвірному конструкті, у цьому значенні використовується здебільшого в анатомічній термінології: *гіпобласт, гіпоталамус, гіпофіз* тощо; б) порушення, розлад того, що названо твірною основою у бік значення: *гіпобіоз, гіподинамія, гіпестезія, гіпотермія, гіпоксія, гіпоплазія, гіпосекреція, гіпотонія, гіпотрофія, гіпофункція*. У другому значення цей префіксоїд використовується для творення клінічних термінів.

На наш погляд, словотвірний конструкт **гіпо-** набуває статусу афіксоїда, тому що зберігає семантичне значення «менше, нижче норми», а для афіксів на перший план виходить функціональна спрямованість. До того ж, префіксоїд **гіпер-** може вступати в синтагматичні та парадигматичні зв'язки з іншими словотвірними конструктами: наприклад, форманти **міні-, оліго-** часто використовуються у значенні «нижче норми, менше». Окрім того, у медичній термінології активно функціонує префіксоїд **гіпер-** (*гіперемія, гіпернефрома*), що є носієм семантичного значення «вище норми», тобти антонімічною парою словотвірного конструкта **гіпо-**. Разом вони утворюють терміни-антагоністи, які є дуже розповсюдженими в сучасній клінічній термінології: *гіперестезія гіпестезія, гіпоплазія – гіперплазія, гіперсалівація – гіпосалівація, гіперплазія – гіпоплазія, гіпертонія – гіпотонія, гіпертрофія – гіпотрофія, гіперфункція – гіпофункція, гіпертіреоз-гіпотіреоз, гіперсекреція – гіпосекреція, гіпертензія – гіпотензія, гіпертрофія – гіпотрофія*.

Префіксоїд **гіпер-** також має синонімічні словотвірні конструкти: **міді-, максі-, мега-, мегало-**, а також суфіксоїд **мегалія**: *мегаломанія, гепатомегалія, спленомегалія*.

Синонімія серед афіксоїдів дуже часто проявляється наявністю основ грецького та латинського походження з тотожними семантичними значеннями: **алло-** та **гетеро-** (аллерген, аллотрансплантант – гетеротрансплантант, значення «чужий, чужинний»), метро- та гістеро- (*гісте-*

ректомія, гістеротомія, але метрорагія, міометрій, піометра, значення «матка»). У термінологічній системі української мови активно функціонують різні лексеми з однаковим значенням: наприклад, *ангіографія* та *вазографія* (графічне зображення роботи судин), що пояснюється тим, що основа **ангіо-** – грецького походження (*ангіологія, гемаангіома, ангіограма, ангіорексія*), а **вазо-** – латинського, що найчастіше використовується в анатомічній номенклатурі.

Таким чином, можна говорити про синонімію афіксоїдів у сучасній українській медичній термінології, більше того, не тільки афіксоїди грецько-латинського походження можуть вступати у синонімічні та антонімічні стосунки. Дослідники зазначають, що складні слова, які містять компонент **само-**, з'явилися у лексиці ще в давньоруський період, появу складних слів з компонентом **авто-** відносять до початку XVIII ст., що пояснюється активним запозиченням іншомовних слів у той період. Словотвірний конструкт асимілювався в українській мові, зараз можна спостерігати, що за допомогою компонентів **авто-** та **само-** утворюються як запозичені, так і власне українські терміни: *самоушкодження – авто-травма, самолікування – авто-терапія, самозараження – автоінтоксикація* тощо.

Досить контроверсійним у сучасному термінологознавстві лишається питання про функціонування в українській медичній терміносистемі складних слів з компонентами **-подібний** та **-видний**. Ці словотвірні конструкти отримали широкого розмовсюдження у 30-ті роки ХХ ст. у рамках русифікації української терміносистеми, яка проводилася під гаслами стандартизації та уніфікації, що призвело до появи нетипових для української мови подвійних кальок на кшталт рос. *щитовидный – щитоподібний – щитовидный*. Логіка використання цих дуже продуктивних суфіксоїдів є досить незрозумілою, тому що конструкти є чужинними для української мови, але все одно вини зазнали широкого відображення у медичних словниках: *ниткоподібний, сіткоподібний, червоподібний*, але *щитовидка, щитовидна залоза, навколощитовидний*.

М. А. Сайко вважає складники **-видний** і **-подібний** термінологічними симулякрами, розуміючи під симулякром «мовний відбиток колоніального дискурсу в українській терміносистемі у вигляді терміна, уподібненого до структурних в семантичних зразків російської мови» [5, с. 60]. На користь цієї точки можна навести тези з роботи Олени Курило: «українська мова має на означення подібності свої наросток –ува-

тий, -истий, -астий (-ястий). Наросток –уватий головним своїм відтінком означає подібність до поняття, що в корені» [4, с. 93]. «Наросток –астий (-ястий), крім свого значення рясності, як його додати до речівникового пня має ще й значення подібності, як його додати до прикметникового пня», «з речівниковим пнем цей наросток, а також наросток –истий, можуть дати значення подібності: кулястий (Земля куляста, як кавун), звивистий, вилкастий, діжистий» [4, с. 93-94].

Аналіз українських медичних термінів доводить, що одним з найпродуктивніших шляхів збагачення української терміносистеми є поєднання афіксоїдів з іменними основами, або навіть поєднання декілької афіксоїдів: *аутогемотерапія, гематологія, фітотерапія, аеротерапія, термотерапія, кріотерапія, електротерапія, фізіотерапія* тощо. За допомогою словотвірних конструктів на кшталт **дерм-, –логія, –терапія, кардіо-, ларинг-, –фобія, –манія, мега-, –скопія, –сеноз, –птоз, –нексія**, утворюються однотипні структури, які надають україномовній терміносистемі структурованого та уніфікованого характеру. Ці компоненти можуть поєднуватися з будь-якою основою, але вони містять певне семантичне значення.

Лінгвісти поділяють ці терміноелементи на декілька груп [6]:

а) компоненти, що характеризують предмет за його розмірами: **макро-, мегало-, мега-, оліго-, полі-, мікро-, міні-** (*макроцефалія, макрогематурія, макрогірія, макродонтія, мегалоглосія, мегалографія, мегаломастія, мегалоподія, мікростома, мікропсія, мікронекроз, мікроцефалія* тощо);

б) компоненти на позначення початку, зародження, походження та розвитку: **біо-, бласто-, ембрі-, ген-, –генез, –гонія, –поез** (*біогенний, біопсія, біостимулятор, біотонус, біодоза, біотомія, бластома, бластомікоз, бластомогенез, генетика, агонія, автогонія, ембріон, ембріогенез, ембріотроф, антропогенез, уропоез, лімфопоез, карциногенез* тощо);

в) компоненти на позначення подібності (**гомо-, гомео-, моно** *гомеопатія, гомеостаз, гомогенізація, гомошкіра, гомокістка, гомопластика, гомотканина, гомохронний, моноартрит, монобрахія, мононеврит, монопарез, моноплегія, монотермія, монотонія*) та різно-рідності (**гетеро-, ало-, анізо-**: *гетерогенний, гетероплазія, гетеропластика, гетеротрихоз, алокератопластика, алошкіра, алокортекс, аломієлотрансплантація, алоритмія, алотріофагія, анізорефлексія, анізокорія, анізоангіотонія, анізометрорія, анізофорія, аніхозитоз* тощо);

г) компоненти на позначення зв'язку з людиною, умовами та місцем її життя: **антропо-, андро-** (*антропометр, антропометрія, антропоноз, антропоскопія, антропофобія, андробластома, андроманія, андростерома, андрофобія* тощо);

д) компоненти, що пов'язані з морфолого-анатомічною системою, які складають найбільшу групу: **ангіо-, вазо-, гем(о)-, гемато-, осте-, спонділо-, одонто-, глоссо-, артро-, гнато-, покто-, лапаро-, дерма-, дермато-, -дермія, гастро-, гастер-, міо-, міоз-, невр(о)-, нейро-, кольпо-, сальпінго-, метро-, гістери-, ентеро-, флебо-, масто-, блефаро-, оніхо-, тено-, от-, офтальмо-, артеріо-, аден-, бронхо-, рино-, кардіо-** тощо. Можна навести велику кількість прикладів: *ангіома, ангіоневроз, ангіопарез, ангіохоліт, вазографія, вазоневроз, вазопатія, вазотомія, гематолог, гематогенний, гематома, гемодіаліз, гемодермія, гемокоагуляція, гастробіопсія, гастрографія, гастроскоп, гастрорафія, дермалгія, дерматит, дермоїд, міопатія, міокард, міосклероз, міоритмія, міофіброз, неврологія, невропатія, невротичний, неврофіброма, невротомія, артеріографія, артеріосклероз, артеріоектазія, артрит, артродез, артроліз, артропластика, аденоїд, аденит, аденокарцинома, аденопапілома, бронхіт, бронхоспазм, бронхографія, бронхоцеле, риніт, ринокіфоз, ринопластика, ринофарингіт, ринофіма, кардіалгія, кардіограма, кардіоміопатія* тощо.

Можна виділити наступні лексико-семантичні групи складних медичних термінів (вони набувають статусу квазікомполітів, тому що містять афіксоїди (суфіксоїди або префіксоїди)):

1) назви галузей медицини та найменування спеціалістів у цих галузях: *кардіологія, стоматологія, офтальмологія, андрологія, нефрологія, пульмонологія, остеологія, артрологія, гастроентерологія, проктологія, гінекологія, гастроентерологія, неврологія, ендокринологія, дерматологія, нозологія, травматологія* (суфіксоїди –логія та –лог). Ці афіксоїди є дуже продуктивними у в інших наукових галузях: *культурологія, гідрологія, філологія*;

2) терміни на позначення хвороб та патологічних станів: *ксантопсія, кардіосклероз, остеонекроз, бронхоспазм, мастопатія, олігосіалія, олігофренія, остеомієліт, бронхолітіаз, уролітіаз, нефролітіаз, цистолітіаз, дерматомікоз, стоматомікоз, оніхомікоз, флебостеноз, лейкоцитоз, гемофілія, спазмофілія, тромбофілія, дерматосклероз, ксероідермія, метротозис, нефротозис, ентеротозис, кардіоплегія, тетраплегія, діплегія, пареплегія, геміпарез*;

3) найменування пристроїв, інструментів та процесів діагностування: *флюорограф, кардіоскоп, гастроскоп, енцефалографія* (суфіксоїди –*граф, -графія, -грамма, -скоп, -скопія*);

4) терміни на позначення лікування та різних видів хірургічного втручання: *міотомія, гістеректомія, проктостомія, хіміотерапія, бальнеотерапія, гідротерапія, гемотерапія, аутогемотерапія, аеротерапія*.

Висновки. Основними особливостями сучасної української медичної термінології є широке використання афіксоїдації як способу творення нових слів, та розповсюдження синонімії як на морфемному рівні, так і на лексичному, а також калькування російської медичної термінології, що призводить до активного функціонування симулякрів у сучасній українській терміносистемі. Перспективи подальших розвідок вбачаємо у дослідженні ономазіологічних моделей українських медичних термінів та поглиблення вивчення афіксоїдації як одного з основних засобів збагачення сучасної мовної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арнаудов Г. Д. Медицинская терминология на 5 языках: Latinum. Русский. English. Français. Deutsch. София: Государственное издательство «Медицина и физкультура», 1979. 943 с.
2. Кондратьев Д. К. Латинский язык: учебно-методическое пособие для студентов педиатрического факультета: в 3-х частях. Ч. 3. Клиническая терминология. Гродно: ГрГМУ, 2014. 180 с.
3. Краковецька Г. О. Латинська мова. Рецептурса. Клінічна термінологія. К.: «Здоров'я», 1999. 360 с.
4. Курило О. В. Уваги до сучасної української літературної мови. Торонто: Нові дні, 1960. 199 с.
5. Сайко М. А. Словотвірні симулякри в медичній термінології. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 10. Том 2. 2019. С. 59-64.
6. Смольська Л. Ю., Содомора П. А., Шега Д. Г. Латинська мова та основи медичної термінології. К.: ВСВ «Медицина», 2016. 472 с.